

բին յարկի յատակներու, ծեփերու, ներկերու. նորոգումներ՝ ջրհորներու, պարիսպի, փուռի և հիւրանոցի (1759, 1768, 1779, 1782, 1787, 1789, 1791):

Մխիթարէն առաջ, ուրիշներ, Դոմինիկեան և Յիսուսեան կրօնաւորներ, փորձած էին՝ որոշ շրջաններ՝ վարձել Ս. Ղազար կղզին. բայց ծովուն ախորժանակ անակնկալներէն յուսարեկ, մանաւանդ ձմեռնային խոնաւ մշուշէն և ճահճային կլիմայէն յաղթահարուած, քիչ ժամանակ ետք՝ լքած էին կղզին: Մխիթարի և անոր յաջորդներուն հայկական կուրուին ու աննկուն կամքն հարկաւոր էր՝ սանձելու համար բնութեան տարրերը և հայոց կղզին պահելու կանգուն: Թերեւս Սեւանի կամ Նարեկի վանականներու հոգին իջած էր Ս. Ղազար:

Եւ սերունդներ սերունդներու կը յաջորդեն հոն՝ իբր ապահով նաւահանգիստի մէջ, անշարժ խորիսխներով ամբարացած. անոնք միաժամանակ խորանալով և հմտանալով հայագիտութեան բազմազան ճիւղերուն մէջ, կը ստեղծեն վերածնունդի երկինք մը փայլուն, միջազգային զնահատանքի դասիւններ խլելու պատրաստ:

Չամչեան, Աւետիքեան, Ազեբեան. ահա՛ համաստեղութիւնը վերածնունդի երկինքին, որ բոց է համակ, վահագնեան շողերով:

Թեւակոխած ենք արդէն 1800ական թրւականները:

Քաղաքական մարդին մէջ, նսեմացած է վենետիկի հասարակապետութեան համարուն ու զօրութիւնը. տոժերու չքեղ

փառքերէն մնացած են միայն պայտաներն արուեստի, և Մեծն Նափոլէոնի խիղախ լեզէոնները կ'արչաւեն Խալիա, աւստրիացիներէն խլելու վենետիկը հրաշալեւ. վանքը կ'ապրի սարսափի օրեր, բնաջնջումի սպառնալիքին տակ: Լճակին մէջ ցիրուցան սփռուած կղզիները, հնամենի վանքեր, հետզհետէ կը մերկանան իրենց փառքերը և վանականները կը ցրուին անտիրական:

Բայց Ս. Ղազար ունի իր կազմակերպեալ ընծայարան՝ գալրոցը, իր ձեռագրատունն ու գրադարանը. ունի պատրաստ մտաւորականներ ու լեզուագէտ անդամներ. զիջած է անբաւ տաղձ՝ մշակութային մեծղի հրատարակութիւններու համար, հրապարակ հանած է պատմական ու լեզուաբանական կոթողային աշխատութիւններ, կը պատրաստէ դասական մեծ բառարանը, կը ծրագրէ հայ մատենագիրներու շարքը ոսկեղէն:

Ստեփանոս Ազոնց Արքահայրը, աներկիւզ, կը ներկայանայ Նափոլէոն Առաջինի, վենետիկի մէջ, 1807ի վերջերը, ի պաշտպանութիւն Ս. Ղազարի: Ահեղ աշխարհակալին սուրը կը կասի Հայոց կղզիին մշակութային արժէքներուն դիմաց, և ի յարդանս հայ զիտնական վանականներուն՝ ազատ կ'ընէ անոնց վանքը բռնադրաւումի ընդհանուր օրէնքէն, ու կը ճանչնայ Ս. Ղազարը իբր զիտական կաճառ, հայ մշակոյթի ակադեմիա, Մխիթարեան ճեմարան:

1810. թուականն ենք:

(Շար. 3)

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԴԱՆԻԷԼ ՎՐԴ.Ի ԱՍՈՐԻՈՅ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՂՄՈՍԱՅ ԴԱԻԹԻ

(Շար. տե'ս «Բագմավեպ» 1967, ք. 3-5, էջ 69)

Ե.

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆՍ ՍԿԻՋԲԸ
ԶԵՏԵՂՈՒԱԾ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՆ,
ԵՒ ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ
ՍԱՂՄՈՍԱՅ ԽՄԲԱԳԻՐ ՄԵԿՆՈՒԹԵԱՆ

Յովհաննէս և Դանիէլ վարդապետներու միջև փոխանակուած երկու նամակներէն կը տեղեկանանք թէ Եւսեբի վանքին վանահայր՝ Յովհաննէսի խնդրանքով է որ Դանիէլ ձեռք կը դարնէ իր մեկնութեան. նամակն ունի հետեւեալ սկզբնաւորութիւնը. «Թուղթ աղաչանաց զոր գրեաց աստուածաւորն Յովհաննէս հայր վանաց Երանելոյն Եւսեբի, որ ի Քափրիա Պերթայի, առ մեծն Դանիէլ քահանայ և վարդապետ, վասն մեկնութեան Սաղմոսաց»:

Որքան ալ անձանթ է մեղի թէ ո'վ էր այս վանահայրը, որու համար մեծամեծ

զովեստներ ունի Դանիէլ, իր պատասխանին մէջ, կը տեղեկանանք սակայն Տիւփալի ասորական մատենագրութենէն¹, ուր երբ խօսք կ'ըլլայ Գէորգ Եպիսկոպոսի մը վրայ (էջ 373), կ'ըսէ թէ ծնած էր ի Քափրա Պէյթ Կարմէի մէջ, և Սելեւկիոյ պատրիարքական աթոռը նստած (661-680): Ափրիկէի Եպիսկոպոսներու ցանկին մէջ ալ կը գտնենք, որ երբ 484ին՝ Մաւրիտանացի ներկայացուցիչներ, 53րդ կարգի մէջ, Կարդալինէ կ'երթան, Հուսիսի վանտալ թագաւորի հրամանով, Եպիսկոպոսական աթոռը Քափրա կը կոչուէր:

Աստեմանի՝ Յովհաննէս Ապամէացի կրօնաւորի համար կը գրէ². «Ծնած է Զէլէզեռնայի Ապամէն քաղաքի մէջ, շուրջ վեցերորդ դարուն, կրօնաւորական կեանք վարած է այն նշանաւոր վանքերէն մէկուն մէջ, որ Որոնդէս գետին շուրջ բազմութեամբ կը գտնուէին³:

1. R. DUVAL, Anciennes littératures chrétiennes, II, La littérature syriaque, Paris 1907.
2. J. S. ASSEMANI, Bibliotheca Orientalis Clementina - Vaticana 1719, 1721, 1728.
3. Ապամէա, Փոլիդիոյ Կեղէնէս մայրաքաղաքի մօտ (Ալիւսի Գղբ. Աշխ. էջ 517). Իսկ Պամիա՝ այն է Ապամիա (էջ 572), Ազի գետին աջակողմը, Սելեւկիացոց Համայն քաղաքին հիւսիսը: Իսկ Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne կը գրէ. Եփեսոսէ վերջ կարեւորագոյն քաղաքը, փոքր Ասիոյ մէջ, այսօր Կէօյիւքէր կոչուած, Փոլիդիոյ երկրորդ մայրաքաղաքը: Միջ. Dict. d'histoire et de géographie ecclésiastiques (հտ. Գ. սիւն 915-919) չորս Ա-

պամէա կը ներկայացնէ, Եպիսկոպոսանիստ. մին՝ Բիթանիոյ, երկրորդը՝ Փոլիդիոյ, երրորդը՝ Պիսիդիոյ, չորրորդը՝ մայրաքաղաք (Բ) Սիւրիոյ: Ասոնց մէջ կան Յովհաննէս անունով Եպիսկոպոսներ, ըստ Մանսիի, սակայն անստույգ կը մնայ խնդրոյ առարկայ վանահայրը, և տարակուսական՝ Եպիսկոպոսական աստիճանի բարձրացած ըլլալը: Հ. Ալիւսան նկարագրելով Կիւղնոսի ստորին հովիտը, կը յիշէ Պարթէնիա քաղաքը՝ հիմնուած Պարթեւնիոսի անունով (Սիսուսի էջ 263). և Մարոքի բարձրաւանդակներու վրայ խօսած ատեն՝ կը յիշէ Քափրայ բարձրաւանդակը (Գղբ. Աշխ. էջ 465):

Այս անունները կը մօտեցնեն արդեօք Եւսեբի վանքին՝ մերձ Ապամէի, ուր զրուած է կ'ըսուի մեկնութիւնս (Տիւ-վալ, էջ 78) :

Իսկ Դանիէլ աւելի երկար պատասխա- նելով առ Յովհաննէս Վանահայր, թէ- պէտ առաջարկը ընդունելու տրամադրե- լէ, սակայն զայն դորձադրելու երկիւղը չի ծածկեր, նկատելով մեծ դժուարու- թիւնը. յոյսը Աստուծոյ վրայ՝ ճամբայ կ'ելլէ, նման նաւու մը, ընդարձակ ու խոր ծովու վրայ նաւարկելու: Կարօտ եմ, կ'ըսէ, նամակագրիդ ու եղբայրութեանդ աղօթքին, որ թէ՛ ապացոյց եւ թէ՛ քաջա- լեր պիտի ըլլան զիմադրելու նոյնիսկ երբ խաղաղ ջուրերու վրայ ընթանամ, օրի- նակ առնելով զլիւններէ, որ երբեմն ա- ռադաստանման թեւատարած կը բար- ձրանան, ու երբ յոգնին՝ կը հաւաքեն թե- լերին կրկին միտուելով ծովուն խորը: Կը վախէ նաեւ Դանիէլ՝ քանքարաթաղոյց ըլլալէ. երանի՛ թէ, կ'ըսէ, ընդունած եր- կուքիս փոխարէն՝ չորս կարենայի հա- տուցանել. մինչ կ'արթնցնես զիս նամա- կովդ հինգի տեղ՝ տասը շահիլ: Կը յիշէ անապատի մանանան ու Եղիայի հրեշտա- կի ձեռքով կերակրուելը, Եզեկիէլի ճա- շակած մատանը, որով լիացան անոնք մեծ եւ խորին մտածութիւններով:

Թուղթին վերջաւորութեան կը պարզէ համառօտակի իր մեկնութեան ծրագիրը. «Սաղմոսներու ամէն խօսք մեկնութեան կարօտ է. կ'աղաչեմ որ չպահանջեն ինծ- մէ ընթերցողներս՝ բոլոր պատգամներուն բացատրութիւնը. վասն զի տեղեր կան՝ ուր Դաւիթ կ'աղօթէ, տեղեր ալ կան՝ ուր Աստուծոյ ողորմութիւնը կը հայցէ, կամ վարդապետելով կը սաղմոսէ. եւ ասոնք մեկնութեան չեն կարօտիր: Ուստի զի- տաւորութիւնս է զրեւ մի միայն ի չինու- թիւն եւ ի շահ հոգիներու:

Նպատակը աւելի պարզել ուզելով, կ'ա- լելցնէ. «Այս պատճառով, եթէ բնաբա- նէն դուրս օգտակար իմաստ մը պարու- նակէ, մեկնութեան պէտք չունի Սաղմո- սը, վասն զի մեզի կարեւոր տեսնուածը՝ հոգիներու օգուտն է. որովհետեւ Դաւիթ

թիւրերնով սաղմոսը ըսողին զիտաւորու- թիւնն է՝ որ մարդիկ ապրին հոգիով եւ հետեւին ճշմարտութեան: Պատշաճ է, սակայն, որ մեկնութեամբ ներկայացը- նենք թէ ինչո՞ւ համար ան արտայայտը- ւած է, որովհետեւ կարեւոր է զիմաղը թէ ինչո՞ւ մարդարէացաւ արդարն Դա-ւիթ ամէն մէկ սաղմոսը»: Ու կը շարու- նակէ. «Այս իրողութիւնը ըսինք մեր դը- րութեան սկիզբը, հաստատելու նպատա- կով աստուածային սիրով լեցուած ձեր սրտերը, եւ ընթերցողները զիման որ ոչ թէ մտահաճութենէ զրդուած ձեռք զար- կինք այսպիսի աշխատութեան մը, այլ հետեւելով անոնց փափաքին. ողջ լերուք ի Տէր»:

Ի վերջ Ա. հատորի մեկնութեանս, այս- ինքն 50րդ սաղմոսին, կայ վերնագիր «Բանք նորին երանելոյ Դանիէլի վարդա- պետին առ սուրբ հայրն Յովհաննէս» (էջ 285), ուր կ'ըսէ զանգատելով, «որչափ կարելի էր կարճ բռնեցի խօսքս, որպէս զի ընթերցողներու ուսին վրայ բեռ չըլ- լամ. վասն զի կը տեսնեմ որ մեր օրերուն նուազած է աշակերտներու եռանդը, եւ ոչ ոք կը յօժարի յոգնիլ եւ ժողովել ար- դարութեան զիտութիւնը. պատճառն ալ այս է, որ մտքերնին չեն պահել «քըր- տամբք երեսաց քոց կերիցես զհաց քո» պատգամը, որ կը թելադրէ միանգամայն թէ, որչափ իմաստուն համարի ոք զին- քը, չի կրնար աստուածաշունչ զրքին մէջ ծածկուած սեղանի խորհրդոյ հացէս ու- տել՝ առանց քրտինքի եւ աշխատանքի:

Արդ, սուրբ եւ առաքինադարդ Տէր Յովհաննէս, քու աղօթքիդ օղնութեամբ առաջին զրքին մեկնութիւնը լրացուցի համառօտակի, զրիչս քիչ շատ թաթիսե- լով Դաւիթ ընդարձակ ծովուն մէջ. եւ կը պատրաստուիմ երկրորդ մասին, որչափ որ Հոգին Սուրբ պարզեւել ուզէ նուա- տութեանս, եւ կը սկսիմ դարձեալ աղօթ- քիդ օժանդակութեամբ:

Կը կրկնեմ դարձեալ, որ մեկնութիւնս չերկարեցի սաղմոսներուն մէջ պահուած մտածութիւններուն պահանջին համե- մատ. վասն զի, ինչպէս ըսի, կը տեսնեմ

որ մեր ժամանակի մարդիկ կ'ուզեն որ կարճ ըլլան մեկնութիւնները: Ուստի կը խնդրեմ որ աղօթես, ո՛վ հայր մաքրա- փայլ, որպէս զի թեթեւօրէն կտրեմ մեկ- նութեանս ճամբան, եւ կարենամ աս- տուածային երգերուս դաշտէն քաղել դե- ղեցկազոյն ծաղիկներ, հոգեւոր վարդեր եւ լուսափայլ շուշաններ. եւ օրհնենք զայն՝ որ իր խորին խորհուրդները կը յայտնէ իր սիրելիներուն»:

Այսքանը՝ նոյն իսկ մեկնիչին բերնով, զաղափար մը տալու համար իր առաջա- դրած ծրագրին. սակայն, նամակս աւե- լի լոյս չի սփռեր մեկնութիւնը խնդրող Յովհաննէս վանահօր վրայ, որ կը դով- ուի նամակին սկզբնաւորութեան, այս բառերով. «Մեծ եւ երանելի կատարեալ յաստուածայինս եւ լցեալ ամենայն հո- դեւոր զեղեցկութեամբ, հայր բաղմա- պայծառ, եւ օթեւան աստուածութեան Տէր Յովհաննէս. մաքրափայլ քահանայ եւ սպասաւոր սրբոյն Եւսեբեայ որ ի Գա- վրա Պերթայի, նուաստ Դանիէլ եւ սիրե- լի քո ի Տէր, բաղմաւ ողջոյն»:

Այս երկու թղթակցութիւններուն ոճը, զաղափարներու նոյնութիւնը, տարակոյս կը յարուցանեն մեր մտքին մէջ, թէ մի- եւնոյն աղբիւրէ՛ ալսինքն նոյն զրիչէ լիսող երկու վտակներ ըլլան, պատրաս- տելու մտադրութեամբ հաւանօրէն մեկ- նութեանս ընթերցողին միտքը: Աղաչան- քի թուղթը՝ որ Յովհաննէս վանահայր կ'ուղղէ առ Դանիէլ, տուած գովեստնե- րուն եւ խնդրանքին մէջ կը թուի կարդա- ցած ըլլալ արդէն Սաղմոսներուն մեկնու- թիւնը: Իսկ Դանիէլի աւելի երկար պա- տասխանը, որ կ'անցնի թղթակցութեան

մը սահմանը, տարածուելով հոգեւոր ու վարդապետական խորհրդածութիւննե- րու, զրուած եւ աւարտած մեկնութեան մը, ամբողջական գործի մը տպաւորու- թիւնը կ'արթնցնէ:

Եթէ Յովհաննէս վանահօր մասին սահ- մանափակ է մեր ծանօթութիւնը, նոյնը չէ սակայն Դանիէլ վարդապետի պարա- վան: Ռիւպէնս Տիւվալ, Ասորի հին Մա- տենագրութիւն զրքին մէջ կը գրէ. «Նոյն չըջանին (ութերորդ դար) են Դանիէլ Սալահեցիի մեկնութիւնները Սաղմոսնե- րուն եւ Ժողովողին (Ecclésiaste): Սաղ- մոսներու մեկնութիւնը Ապամէայի մօտ Եւսեբի վանքին Յովհաննէս վանահօր խնդրանքով, երեք հատորի բաժնուած, ամէն մէկ հատոր յիսուն Սաղմոս կը պա- րունակէ⁴. Իսկ Ժողովողի մեկնութիւնը ծանօթ է միայն Սերերիանոսի խմբագիր քաղուածներէն⁵:

Դանիէլի այս մեկնութիւնը ծանօթ էր Վարդան Վ. Հաղբատացիի (ԺԲ. դար) կազմած խմբագիր «Մեկնութիւն Սաղմո- սաց»ի մէջ: Կան շարք մը հատուածներ «Դանիէլի» անունով, որոնք շատ չեն հա- մապատասխաներ մեզի հասած բնագրին: Այս կապակցութեամբ գուցէ անհրաժեշտ է նկատի առնել որ Դանիէլ Սալահեցիի աշխատութեան սկզբնաղբին համառօտ խմբագրութիւններ եւս գոյութիւն ու- նին⁶:

Ներածութեանս սկիզբը կ'ակնարկէի թէ Դանիէլ Վ. ի Սաղմոսներուն մեկնու- թիւնը ծանօթ էր Վարդան վարդապետի, եւ իր Սաղմոսի խմբագիր մեկնութեան համար գործածած՝ Եպիփանու, Աթա- նասի, Եփրեմի, Բարսղի, Ներսէս Լամ-

4. Առաջին հատորը ամբողջութեամբ եւ երկրոր- դը՝ անկատար, կը գտնուին Վատիկանի եւ Բիթանական Թանգարանի ձեռագիրներու մէջ: - Աստեմանի Bibl. Orient. I pars pag. 435. - Wright Catal. p. 605-606: Երրորդ հատորը պահուած է արարեքէն Թարգմանութեան մէջ, ի Պերլին Collection Sachau n. 55: - Այս մեկնութեան համառօտութիւն մը կը գտնուի Ms. Add. 17125 (Wright Catal. p. 125): - Սաղմոսներու մեկնութենէն Ա եւ Բ ձառերը

միայն սպուած են. Հմտ. G. Diettrich, Giessen, 1912. - S. Lazzarus W. Z. K. M, 9 (1895) էջ 85-108, 149-224 (ճառ 83, 95 եւ 115):

5. Catal. Vatic. III. 299:

6. W. WRIGHT, «A short history of syriac literature», London 1894 p. 159-160: R. DUVAL, «La littérature syriaque», 3e éd., Paris 1907, p. 65:

բրոնայի համանուն մեկնություններուն հետ նաեւ Դանիէլինը, քովէ քով բերելով անոնց խօսքերը, երբեմն ընդարձակ մէջբերումներով եւ երբեմն համառօտելով, ինչպէս ինքը կ'ըսէ, «մեր կարճօղի ախորժակներու համեմատ, ստիպուելով նաեւ ժամանակի կարճութենէ, եւ ներշնչուելով հոս հոն մեր անձնական մտածութիւններէն»:

Վանական վարդապետի զլխաւոր աշակերտներէն էր Վարդան, որ ոմանք Բարձրբերդցի եւ ուրիշներ Վարդան մեծ եւ հոգեպայծառ կամ տիեզերալոյս կը կոչեն, աշակերտակից Կիրակոսի, Սաղմոսի իր մեկնութիւնը յօրինած էր Հաղբատու առաջնորդի խնդրանքով Տէր Յովհաննէս Կարսկոպոսի՝ Տէր Համադասպէ առաջ:

Չորս եւ Ս. Ղազարու Մատենադարանին մէջ այս մեկնութեան ձեռագիրները.

Ա. օր. Հին բոլորգիր, ուր կայ հեղինակին յիշատակարանը ԶԺԴ = 1265 թվականով. սակայն գրչութիւնը չունի թվական (Ձեռ. թ. 1070):

Բ. օր. Բոլորգիր հին մեծագիր, գրքուած հաւանօրէն ԶԽԲ = 1293 թիւին, հեղինակին մահուանէն (1271) 22 տարի վերջը (Ձեռ. թ. 1631):

Գ. օր. Բոլորգիր հին մեծագիր միջակ, հեղինակին մահէն քանի մը տարի ետք գրուած, թերեւս նաեւ իր կենդանութեան: Առանց թուականի Յիշատակարանը կ'ըսէ. «Յիշեսցի անպիտան գրիչս Սարգիս՝ Ծառեր որդի»: Կայ տարբեր գրով հին յիշատակարան մը ստացողին՝ Կարապետ Երէյ անուն, ԶՂ = 1341 թվականով, ուր կը պատմէ թէ «յօտար աշխարհէ բերին դտառս» (Ձեռ. թ. 278):

Դ. օր. Պակասաւոր (Ձեռ. թ. 1246):

Վարդան Վ. ի այս մեկնութիւնը տըպուած է 1797ին Աթգարիսանի մէջ, ի հայրապետութեան Տեառն Ղուկասու կաթողիկոսի, հետեւեալ տիպոգրոսով. Մեկնութիւն Սաղմոսաց Դաւթի յօրինեալ մեծին Վարդանայ Բարձրբերդցու, ծաղկաքաղ հաւաքելով ի մեկնութեանց Աթանասի, Բարսղի, Եպիփանու, Եփրեմի, Դանիէլի

եւ Ներսէսի Լամբրոնեցու, ի խնդրոյ Տեառն Յօհաննու Բաղրատունու, առաջնորդի ս. Ուխտին Հաղբատու եւ աշակերտաց իւրոց. ի թաղաւորութեանն Հայոց՝ որ ի Կիւլիկիա՝ Հեթմոյ առաջնոյ, յամի Տեառն 1231 եւ ի թուականութեանն Հայոց Կօթն հարիւր»: Յառաջաբանութիւն հեղինակին էջ 3-15. Մեկնութիւն էջ 17-518. «Տէր ողորմեա Սարգսի իրիցու Ծառերո որդւս գրոցս պծաղբողի» (էջ 87):

Տպագրութեան մէջ չեն յիշուիր լուսանցքի մէջ այդ հեղինակներու անունները, որոնցմով խմբագրուած է գրքուածքը. մինչ մեր ձեռագրի (Գ. օր. թիւ 273) մէջ մի միայն յիշուին առաջին Սաղմոսներուն կան անոնց անունները, ուսկից հաւաքած է Վարդան վարդապետ ծաղկաքաղ ընելով: Սաղմոսներու վերնագիրները մեկնելու համար կը գրիմէ Վարդան Եպիփանու. եւ հետեւեալ արդիւնքն ունինք. Եպիփանէ 52 անգամ, Դանիէլէ 50, Աթանասէ 37, Եփրեմէ 20, Բարսղէ 3. համադրւած 162 վկայութիւններ:

Վարդան վարդապետի Սաղմոսներու մեկնութեան յառաջարանէն կը քաղեմ ինչ որ կը պատմէ երրայեցերէն աստուածաշունչի Եօթանասնից թարգմանութեան մասին, եւ ապա Ակիւղասի, Սիւմաքոսի եւ Թէոդիտոսի թարգմանութիւններուն վրայ տուած տեղեկութիւնները:

Արեւ քաղաքի շինութեամբ՝ կ'աւանդէ Ակիւղասի քրիստոնէութեան դարձը եւ սայթաքելը, ապա Ագրիանոս կայսեր յաջորդող Անտոնինոսի, Կարակալլայի, Պերտինաքսի եւ Սեւերոսի անունները յիշելէ ետք՝ Սիւմաքոս սամարացիի հրէութիւնը ընդունելով՝ կրկին թրիատուիլը, իբր հետեւելով Եսաւի: Իսկ Կոմիտէոս կայսեր օրով Թէոդիտոս պոնտացի Մարկիանոսի հերձուածէն, հրէութեան դառնալով եւ երրայեցերէնի հմտանալով կը կատարէ չորրորդ թարգմանութիւն մը:

Այս թարգմանութիւններէն որո՞ւ հարկ է հետեւիլ, կը հարցնէ, Եօթանասնից թէ ասոնց մէկուն՝ որ այլ եւ այլ ժամանակ եւ դանազան տեղ թարգմանեցին եւ

չիրցան միարանիլ. Վարդան յայտնապէս Եօթանասնից թարգմանութիւնը կը դուրս բերէ: Կը պատմէ յետոյ թէ Սեւերոսի ժամանակ Երիքովի մէջ հինգերորդ մը գրտնուցաւ, կարասի մէջ ծածկուած, եւ Անտոնինոսի օրով վեցերորդ մ'ալ՝ Եմմաուսի մէջ, նոյնպէս կարասի մէջ թաղուցուած, մինչ Եսաւիոս ի Կապադոկիա կ'ըսէ, բայց անուն եւ ժամանակ չի յիշեր:

Դեկոսի օրով՝ Բարեւլաս կը նահատակուի, Որոգինէս ալ կը բռնուի եւ կը չարչարուի Աղեքսանդրիոյ մէջ. եւ Կեսարիա ու Երուսաղէմ չըջելէ ետք՝ կ'իջնէ Տիւրոս, ուր կը պատրաստէր իր վեցիջեան եւ ութիջեան Սուրբ Գիրքը, առաջին գրնելով երրայեցերէնը, երկրորդ՝ յունարէն, ապա Ակիւղասինը, Սիւմաքոսին, Եօթանասնիցը, վեցերորդ՝ Թէոդիտոսինը, Կօթնեւորդ՝ հինգերորդ թարգմանութիւնը, հուսկ ութերորդ՝ վեցերորդ թարգմանութիւնը:

Կը խօսի նաեւ Ս. Գրքի կշիռներու եւ չափերու մասին, եւ թէ ոմանք Ս. Գիրքը «ստիքսեցին», ուրիշներ՝ առողանութեան նշաններ դրին. եւ տասն են առողանութիւնք. շէշտ, բութ, պարոյկ, երկար, սուղ, սոսկ, թաւ, աղաթարց, ենթամնայ, ստորայտ:

Ապոլինարի համար կ'ըսեն թէ հին գրքերը «արուեստախօսեաց», իսկ որդին՝ նոր գրքերը, Յուլիանոսի ժամանակ. վասն զի հայրը քերականագէտ էր, իսկ որդին՝ ճարտասան: Իսկ Որոգինէս աստղանիշը դրաւ կրկնաբանութեան վրայ, զոր Եօթանասնից թողած էին եւ այլք թարգմանեցին: Որոգինէս այս նշանները դրաւ ոչ իբր պիտանացու, այլ որպէս զի հրեայք ու սամարացիք չայպանեն թէ յրիստոնէից քով պակասաւոր են հին գրքերը, խօսքերը իրարմէ զանազանելու մէջ: ... Այս ամէնը՝ ըստ Եպիփանու:

(Շար. 5)

Հ. ՔԵՐՈՐԷ Ա. ԶՐԱՔԵԱՆ